

KUML 1990

KUML 1990

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Århus

Redaktion: Poul Kjørnum

Redaktionsudvalg:

Jens Henrik Bech, Thisted

Steen Hvass, Vejle

Stig Jensen, Ribe

Erik Johansen, Aalborg

Erik Jørgensen, Haderslev

Hans Jørgen Madsen, Århus

Omslag: Lerhoveder fra ældre jernalder

Udgivet med støtte af Statens Humanistiske Forskningsråd

Omslag: Jens Kirkeby

Grafisk tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Bembo 11/12

Papir: Stora G-Print 120 g

Copyright 1992 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-562-9

ISSN 0454-6245

Indhold/Contents

Lurparret fra Ulvkær i Vendsyssel	7
The pair of lurs from Ulvkær, north Jutland	7
<i>Per Lysdahl</i> : Fundet og arkæologisk vurdering	7
The discovery and its archaeological interpretation	21
<i>Marianne Lundbæk</i> : Konservering	24
Conservation	30
<i>Birthe A. Gottlieb</i> : Røntgenundersøgelser	31
X-ray analysis	36
<i>John Nørlem Sørensen</i> : Restaurering	37
Restoration	40
<i>Bent Aaby</i> : Pollenanalyser af jordprøver udtaget af Ulvkærlurerne	41
Pollen analysis of peat samples from the Ulvkær lurs	42
<i>Erik Johansen</i> : En brandgravplads med smykkefund fra førromersk jernalder	45
A cremation cemetery with ornaments from the pre-Roman Iron Age	56
<i>Jørgen Lund</i> : Hoveder og ansigter af ler fra ældre jernalder	57
Clay heads and faces from the early Iron Age	76
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : Hørvævninger og oldtidsvæve	77
Linen textiles and ancient looms	82
<i>Per Ethelberg</i> : To grave fra Højvang, Sønderjylland	85
Dendrodatering og absolut kronologi	
Two graves from Højvang in southern Jutland; dendrodating and	
absolute chronology	97
<i>John Brinch Bertelsen</i> : Nederby på Fur – en landsby grundlagt i yngre jernalder	
Et bidrag til belysning af vikingetidsbebyggelsen i den vestlige del af Limfjorden	99
Nederby on Fur, a village founded in the later Iron Age. A contribution to	
knowledge of Viking settlement in the western Limfjord	117
<i>Torben Nilsson</i> : Stentinget. En indlandsbebyggelse med handel og håndværk fra	
yngre jernalder og vikingetid. En foreløbig meddelelse	119
Stentinget. An inland site with trade and handicrafts from the later Iron Age.	
A preliminary notice	132
<i>H. J. Madsen og Per Vegger</i> : Karby på Mors. En landsby fra vikingetiden	133
Karby on Mors, a Viking village	149
En vikingetidssølvskat fra Brokhøj, Gjerrild Klint	151
A Viking silver hoard from Brokhøj, Gjerrild Klint	151
<i>Pauline Asingh</i> : Fund og sagn	151
The find	155
<i>Anne Kromann</i> : Mønterne	156
The coins	164

Lurparret fra Ulvkær i Vendsyssel

Af PER LYSDAHL, MARIANNE LUNDBÆK, BIRTHE A. GOTTLIEB,
JOHN NØRLEM SØRENSEN og BENT AABY

Fundet og arkæologisk vurdering

Fundhistorie

En eftermiddag i begyndelsen af august 1988 henvendte Orla Pedersen fra Tornby sig på Vendsyssel historiske Museum medbringende tre bronzerør hørende til en og samme store genstand. Han havde fundet rørstykkerne i en stor bunke tørvejord, der var blevet læsset af i Tornby, og han var – trods nogen skepsis fra omgivelsernes side – overbevist om, at det var et betydningsfuldt oldtidsfund, han havde gjort. Det var det! Her blev vi præsenteret for brudstykker af den første lur fundet i Vendsyssel nogen sinde, og et af de få lurfund fra dette århundrede i det hele taget (1).

Stedet, hvor Orla Pedersen havde fundet lurstykkerne, blev omgående besøgt, og det viste sig, at tørvejorden, som lurstykkerne var blevet fundet i, ikke stammede fra Tornby, men var gravet op i Ulvkærområdet i den sydlige udkant af Hirtshals (2). Her havde det forud for en planlagt opførelse af 3 dobbelthuse vist sig nødvendigt at foretage en jordudskiftning. Den bortgravede jord var blevet fordelt i større eller mindre bunker på fem forskellige lokaliteter i området mellem Hirtshals og Tornby, og det var hensigten at bruge en stor del af den til jordforbedring i haver og til flyvejordsdæmpning på marker.

Det var med det samme klart for os, at en undersøgelse på fundstedet i Ulvkær ikke kunne komme på tale, da byggegrunden allerede var fyldt op med sand (fig. 1), og vi tillige ikke præcis vidste, hvor på grunden gravemaskinen havde gravet lurstykkerne op. Så, bistået af Orla Pedersen, koncentrerede vi os først og fremmest om jorddyngen i Tornby (fig. 2). Ved hjælp af metaldetektor lykkedes det efterhånden ikke blot at finde samtlige manglende dele til den lur, Orla Pedersen havde fundet tre stykker af, lur 1, men tillige dele af endnu en, af gravemaskinen desværre stærkt deformeret, lur (lur 2). Hertil kom enkelte lerkarskår, nogle dyreknogler og et flintafslag. Da det begyndte at tynde ud i fremkomsten af lurbrudstykker i jorddyngen i Tornby, undersøgte vi også dele af de andre dynger, men uden resultat, med undtagelse af enkelte lerkarskår og dyreknogler. Så under indtryk af den enorme mængde tørvejord, der stadig manglede at blive gennemgået, besluttede vi at indstille arbejdet, til dyngerne alligevel skulle spredes ud.

Da lurerne er danefæ, blev de i efteråret 1988 indsendt til Nationalmuseet til nærmere behandling (ML fig. 1-4). I denne forbindelse blev det aftalt med

Fig. 1. Byggegrunden i Ulvkærområdet i den sydlige udkant af Hirtshals, hvor gravemaskinen hentede lurerne op, fotograferet august 1988. Tørvejorden er fjernet og huller fyldt med sand. På stedet er nu bygget tre dobbelthuse.

The building plot in the Ulvkær area in the southern outskirts of Hirtshals, where the lurs were brought up by the mechanical excavator, photographed in August 1988. The peat has been removed and the hole filled with sand. Three semi-detached houses now stand on the site.

Birthe Gottlieb og Marianne Lundbæk fra Bevaringssektionen, at brudstykkerne af de to lurer blev tegnet i fuld størrelse på transparent folie. Da et lurpar altid består af to lige store lurer, kunne det ved sammenligning af tegningerne konstateres, at de manglende dele af lur 2 var to stykker på henholdsvis 10 og 24 cm's længde. Så vidste vi, hvad vi skulle lede efter. Og ved udjævningen af resten af jorddyngen i Tornby i januar 1989 dukkede stykket på de 24 cm op – betids nok til at komme med i konserverings- og restaureringsprocessen. Denne var afsluttet den 2. marts 1989, således at lurerne kunne nå at komme med i Vendsyssel historiske Museums 100 års jubilæumsudstilling, der åbnede den 4. marts. Senere er lurerne indgået i museets permanente udstilling, idet Rigsantikvaren ved danefæbehandlingens besluttede, at deres fremtidige opbevaringssted skulle være Vendsyssel historiske Museum.

Fig. 2. Orla Pedersen ved tørvedyngen i Tornby, hvor han fandt tre rørstykker fra lur 1. I hånden holder han den runde prytplade til samme lur fundet umiddelbart efter, at Vendsyssel Historiske Museum bistøttet af Orla Pedersen var gået i gang med en finkæmning af dyngen, august 1988.

Orla Pedersen at the pile of peat in Tornby where he found three pieces of the tube of lur 1. In his hand he holds the decorated bell-disc of the same lur, which was found immediately after Vendsyssel Historiske Museum with his help began a close search of the pile in August 1988.

Fundstedet

Lurerne var blevet gravet op i forbindelse med udskiftning af jorden på byggegrunden, "Kærdalen" 7-17, i den sydligste del af Hirtshals, nærmere betegnet bydelen Emmersbæk (fig. 3). Da det var hensigten at bygge tre dobbelthuse, var der tale om en langstrakt øst-vest orienteret byggegrund. Geotekniske borer (3) havde vist, at der over hele grunden var et flyvesandslag på 1-2 meters tykkelse og herunder et lag tørv af vekslende tykkelse, nemlig 1-1½ m mod øst, ca. 3 m i midten og ca. ½ m mod vest. Under tørvlaget var der havaflejret sand fra senistiden (yoldiasand).

På grundlag af disse geotekniske resultater havde bygherren besluttet at udskifte jorden ned til yoldiasandet med sand. Det blev oplyst til os, at dette var

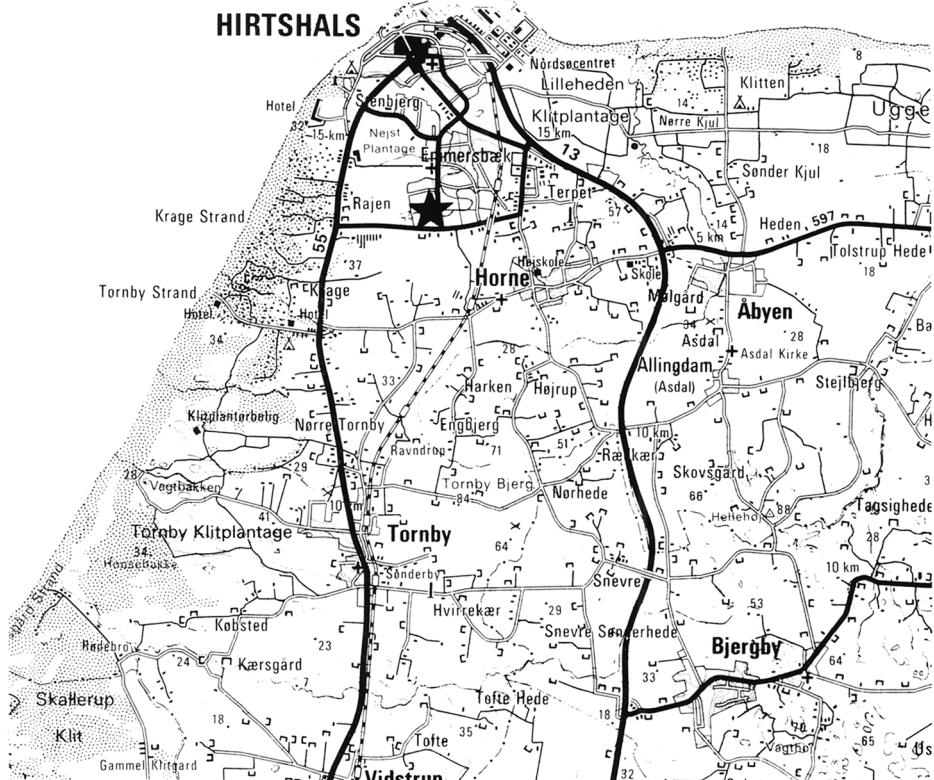

Fig. 3. Udsnit af 1-cm kort 1318 med lurernes fundsted markeret. © Kort- og Matrikelstyrelsen (A404/85).
 Section of 1 cm map 1318, showing where the lurs were found. © Kort- og Matrikelstyrelsen (A404/85).

sket på et ca. 70 x 15 m stort areal, og at der var blevet kørt ca. 2400 m³ jord bort fra stedet. Gravemaskineføreren har oplyst, at der var tørvejord til godt 3 meters dybde i den østlige del, mens det midt på grunden fandtes til ca. 5 meters dybde. Derefter aftog tørvemængden stærkt mod vest, så underkanten af tørvlaget (= overfladen af yoldiasandet) dannede en stejl, nord-syd orienteret skråning tværs over midten af grunden. Ved at sammenholde oplysningerne om takten i gravearbejdet med oplysningerne om deponeringen af den opgravede jord kan lurernes opgravningssted bestemmes til antagelig at være nordøsthjørnet af byggegrunden, husnumrene 15-17. På dette sted har der under flyvesandet været et tørvlag på 1-1½ meters tykkelse.

Da ingen har observeret lurstykkerne (eller lerkarskårene eller dyreknoglerne) under gravearbejdet, kan det ikke siges, hvor i tørvlaget lurerne har ligget. Men en antydning kan vi dog få. Det skyldes, at der på det sted i den store jorddyng i Tornby, hvor lurstykkerne blev fundet, foruden tørvjordsklumper

også fandtes enkelte sandklumper. Dette sand må være gravet op samtidig med tørven indeholdende lurstykkerne. Da der ifølge de geotekniske undersøgelser var flyvesand over tørven og yoldiasand under tørven blev en sandprøve fra jorddyngen i Tornby sendt til Geodans Aalborgafdeling til sammenligning med prøverne udtaget ved de geotekniske boringer. Geolog Karsten Amby, Geodan, har 28.03.1990 telefonisk meddelt, "at han hælder mest til, at prøven stammer fra det overliggende sand". Det vil sige, at lurene antagelig stammer fra den øvre del af tørven, og dermed i sin tid har været lagt ud i/på en mose med en vis egenalder.

På flere af lurstykkerne sad der små planterødder, hvilket tyder på, at lurene er blevet overgroet. De kan derfor næppe være nedsænket i vand, men må være placeret på forholdsvis "tør" jordbund. To jordprøver, en fra hver lur, er senere blevet pollenanalyseret af Bent Aaby, se dennes artikel. Disse analyser bekræfter til fulde ovennævnte antagelse, idet de viser, at lurene har været nedlagt på overfladen af en lysåben Elle-skovmose. Mosens vandspejl har ligget ret højt, men er kun enkelte steder nået op i terrænhøjde med egentlige vandsamlinger til følge.

Som nævnt var tørveaflejringerne, hvor lurene blev gravet op, dækket af flyvesand, der dermed har sløret karakteren af vådområde på stedet. I det hele taget er hele Ulvkærområdet stærkt præget af flyvesand (4), der kan have udvasket en del arealmæssigt små lavninger i terrænet, men ikke større højdeforskelle. På fig. 4, der omfatter et 2,5 x 1,5 km stort areal omkring lurenes fundsted, er udtegnede højdekurver fra 4-cm kortet. De viser, at Ulvkærområdet danner en tydelig sænkning i terrænet, hvorfra den lille bæk, "Emmersbæk", har udløb

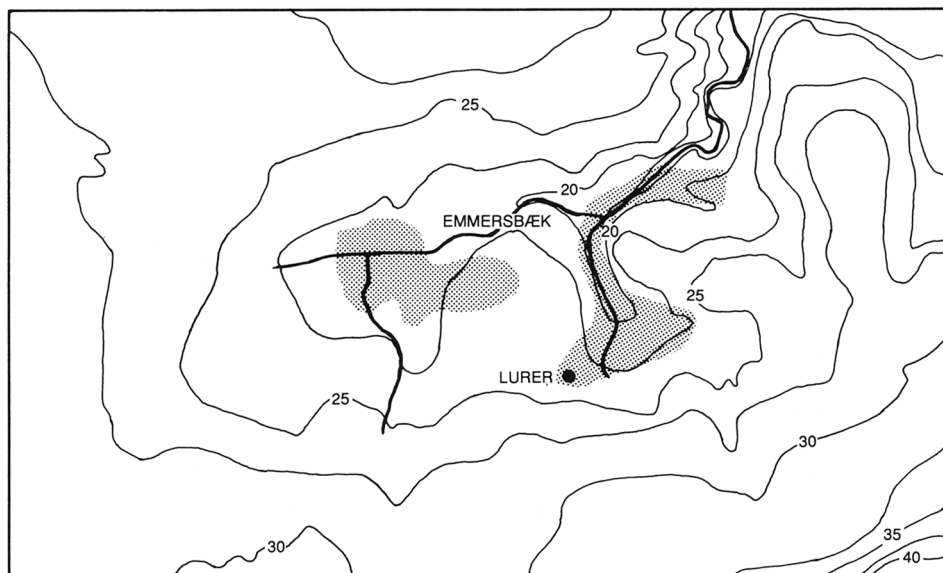

Fig. 4. Kurveplan over Ulvkærområdet med tilgrænsende arealer, 2,5 x 1,5 km stort. Tørveforekomster er markeret med prikaster. 1:20.000.

Contour map of Ulvkær and neighbouring areas, 2,5 x 1,5 km. Peat is indicated by half-tone. Scale 1:20,000.

mod nordøst. Vandet fra de højere liggende naboområder vil søge til Ulvkærområdet, der da også ifølge de geotekniske rapporter har en meget høj grundvandstand. På fig. 4 er også markeret alle de områder, hvor der findes tørvejord (5). Tørvejorden findes i to adskilte områder, der begge afvandes af Emmersbækken og dens tilløb. Der er ikke foretaget nærmere geologiske undersøgelser af moseområderne, men de må nok opfattes som vældmoser opstået på grund af den høje grundvandstand.

Lurerne er fundet ved den sydlige afgrænsning af det østlige moseområde. Der har derfor ikke været langt fra det faste land og ud til lurenes nedlægningssted, der som nævnt har været på overfladen af en lysåben Elle-skovmose.

Genstandsbeskrivelse

Som nævnt blev der fundet samtlige dele til en hel lur, *lur 1*, og næsten alle dele til endnu en lur, *lur 2*. Begge lurer er tydeligt prægede af at være gravet op med gravemaskine. Hårdest medtaget er lur 2, der er voldsomt deformeret enkelte

Fig. 5. Lur 1 set forfra og fra siden.

Lur 1 seen from the front and from the side.

steder. Den har ikke kunnet sættes sammen ved konserveringen (ML fig. 9), mens lur 1 har kunnet samles helt og er blevet et "udstillingsstykke" (fig. 5 og JNS fig. 4). For en nærmere beskrivelse af lurerne skal der henvises til Marianne Lundbæks artikel, tekniske undersøgelser er fremlagt i Birthe Gottliebs artikel, mens restaureringen af lur 1 er gennemgået i John Nørlem Sørensens artikel. Her skal blot suppleres med nogle bemærkninger om Ulvkærlurernes krumning eksemplificeret ved lur 1 (fig. 5).

Luren er krum i to planer vinkelret på hinanden, mundrørets plan og hovedrørets plan. Ændringen af krumningen sker ved låsen, der forbinder mundrør og hovedrør, idet hovedrøret på det sidste stykke hen mod låsen begynder at bøje lidt til den ene side, vinkelret på rørets hovedkrumningsplan. Når mundrøret er låst sammen med hovedrøret fortsætter mundrørets krumning i det nye krumningsplan. Det er således retningen af det lille svaj ved hovedrørets lås-ende, der er afgørende for, om hovedrøret sidder til højre eller venstre for mundstykket, når man blæser i luren. Dette er netop forskellen mellem lur 1 og lur 2. Lur 1 er højresvungen og lur 2 venstresvungen (6). De danner altså et lurpar, hvor to lurblæsere har kunnet stå side om side i fuld symmetri.

Ud over lurerne blev der fundet *lerkarskår*, *dyreknogler* og et *flintafslag* i de dele af den opgravede jord fra Ulvkær, der blev gennemgået ved museets undersøgelser. Selv om nogle af disse blev fundet i samme del af jordbunken i Tornby som lurstykkerne, kan det indbyrdes forhold mellem lurpar, lerkarskår, dyreknogler og flintafslag ikke udredes, grundet den arkæologisk set brutale fremgravningsmetode.

Det skal derfor blot nævnes her, at lerkarskårene, hvoraf de fleste er af bronzealdertype, repræsenterer mindst 5 lerkar. Dyreknoglerne, der blev hjembragt i et antal af 11, stammer bl.a. fra får, hund og okse (7).

Ulvkærlurerne sammenlignet med de øvrige lurer

Med fundet af Ulvkærlurerne har vi nu kendskab til 60 lurer (8), nemlig 37 fra Danmark (9), 13 fra Sydsverige, 5 fra Nordtyskland, 4 fra Sydnorge og 1 fra Letland. Ikke alle lurerne er hele, og ikke alle er bevaret til i dag. Lurerne er fundet på 35 stedfæstede lokaliteter (fig. 6) samt 2 ikke nærmere stedfæstede. Hovedreglen er, at lurerne findes som par. I alt er der nu kendt 21 lurpar, der stort set altid findes alene. Kun det tidligst kendte danske lurfund, fremkommet i 1797 ved tørvegravning i Brudevælte mose i Nordsjælland, kan opvise hele tre lurpar. Ulvkærlurerne er det første regulære lurpar fundet her i landet siden 1894 og tillige det første lurpar (og lurer i det hele taget) fundet i Vendsyssel. Af gode geografiske grunde er det derfor Danmarks nordligste lurpar. Hidtil har det nordligste lurpar i Jylland været Folrisdamlurerne fra Horsenseggen (10). Mellem Folrisdamlurerne og Ulvkærlurerne er yderligere fundet lurbrudstykker på tre lokaliteter.

Lurer varierer i størrelse, form, ornamentik og støbeteknik (11). Rørlængderne ligger mellem 1,5 og 2,4 m, prytpladernes diameter mellem 13 og 28 cm og vægten svinger på begge sider af de tre kilo. Ud fra variationerne kan der opstilles en række, der viser lurerens udvikling fra enkle naturhornsagtige instrumenter med lille prytplade, over høje lurer med store, rigt ornamenterede prytplader og sluttende med relativt små eksemplarer (12). Tidsmæssigt hører

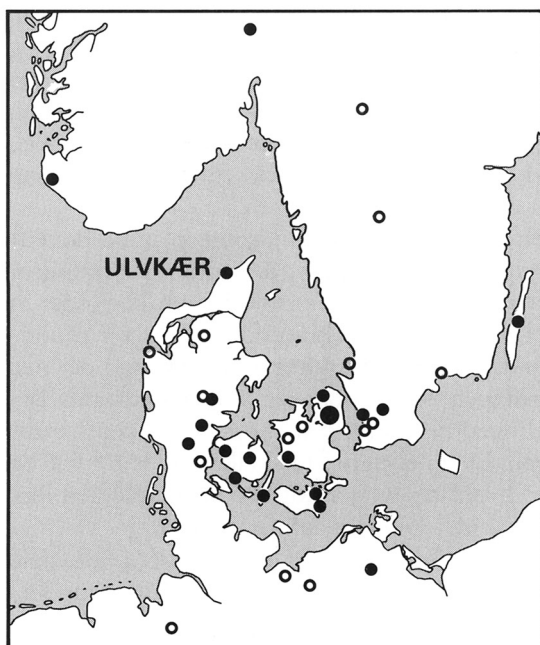

Fig. 6. Udbredelsen af lurene. ° betegner én lur og • betegner et lurpar. Den store plet står for Brudevælde mose, hvor der fandtes 3 lurpar. Et dansk og et svensk fund kan ikke nærmere stedfæstes, og det lettiske fund falder uden for kortet. Efter "Skalk" 1989:4.

Distribution map of lurs. ° single lur, • pair of lurs. The large symbol represents Brudevælde, where three pairs of lurs were found. One Danish and one Swedish find are unprovenanced, and a find from Latvia is off the edge of the map. After "Skalk" 1989:4.

de ældste lurer hjemme i slutningen af ældre bronzealder (per. III) og de øvrige, som er langt hovedparten, i yngre bronzealder (per. IV – V eller VI). Lurforskerne A. Oldeberg og H.C. Broholm er med enkelte undtagelser enige om den relative datering af de forskellige lurer (13).

Ulvkærlurerne passer fint ind i denne relative kronologi, hvor de har mange lighedspunkter med de yngste lurer. Dette udsagn bygger udelukkende på en visuel sammenligning med illustrationer i publikationerne og oplysninger om eksakte mål. Der er således afstået fra at foretage komplicerede målinger af et utal af dimensioner på Ulvkærlurerne til sammenligning med de resultater, som Peter Holmes for nylig har fremlagt (14), ligesom en sammenligning af fremstillingsteknikken for Ulvkærlurerne (fremlagt i Birthe A. Gottliebs artikel) ikke har forekommet rimelig at foretage grundet de få tekniske oplysninger, der haves om de øvrige lurer.

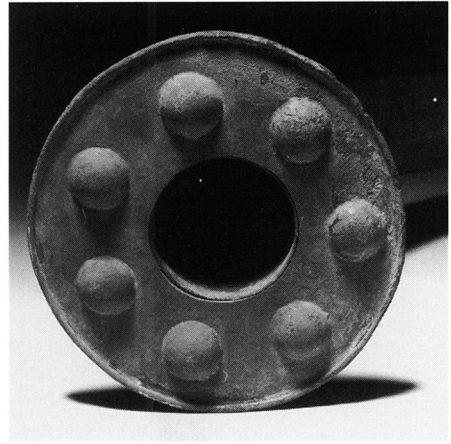
Der er meget store ligheder mellem Ulvkærlurerne og et lurpar fra Revheim i Rogaland i Sydvestnorge (15), fig. 7. Begge par hører til blandt de mindste lurer, og de er næsten lige store, og hver lur består af 6 rørstykker samlet med 4 muffe og en lås. At dømme ud fra røntgenoptagelser af Revheimlurerne synes sammenstøbningsteknikkerne ved mufferne at være af samme slags som ved Ulvkærlurerne, som det beskrives i Birthe Gottliebs artikel. Lurerne fra begge par er krumme i to planer vinkelret på hinanden. Ulvkærlurerne er 1,75 m lange, Revheimlurerne 1,76 m. Ulvkærlureres prytplader er 15,5 cm i diameter, Revheimlureres 14,7 cm. Begge lurpars prytplader har en enkel udsmykning kun bestående af en vulst langs randen samt bukler, fem på Ulvkærlurerne og syv på Revheimlurerne (fig. 8 a). Der er endvidere store ligheder i udformning-

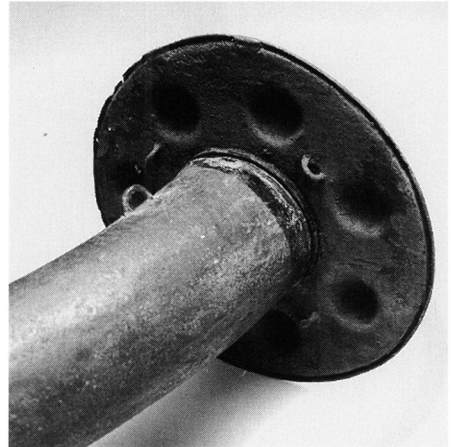
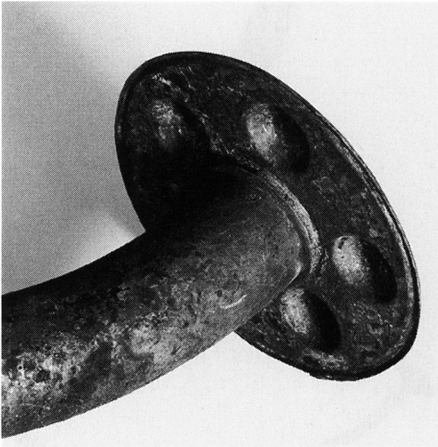
Fig. 7. Lurpar fra Revheim syd for Stavanger. Begge lur er restaurerede. Luren til venstre (den højresvungne) har fået påsat nyt mundstykke, mens luren til højre (den venstresvungne) har fået påsat ny prydblade. Efter Broholm et al. 1949 Plate 21.

Pair of lurs from Revheim south of Stavanger. Both lurs are restored. The one on the left (the right-wound lur) has been given a new mouthpiece, and the one on the right (the left-wound lur) has been given a new bell-disc. After Broholm et al. 1949 plate 21.

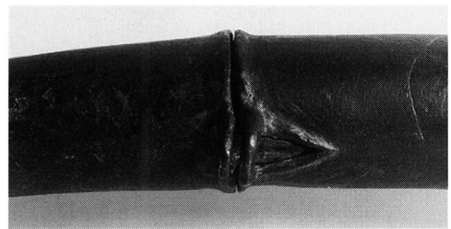
gen af mundstykker (fig. 8 d) og låse (fig. 8 c), og sidstnævntes øskener og trekantede udskæringer sidder på begge lurpar på "undersiden" i forhold til lurernes krumning. Der er dog også forskelle i detaljerne. Således er der 3 øskener på bagsiden af Revheimlurernes prydblader, men ingen på Ulvkærlurernes (fig. 8 b). Endvidere er den kant, der sidder under randen på lurernes hovedrør til støtte for prydbladen, kun svagt markeret på Revheimlurerne, mens den har karakter af en regulær krave på Ulvkærlurernes (fig. 8 b). Endelig kan det nævnes, at de øskener, der sidder på begge lurpars mund- og hovedrør vender for-

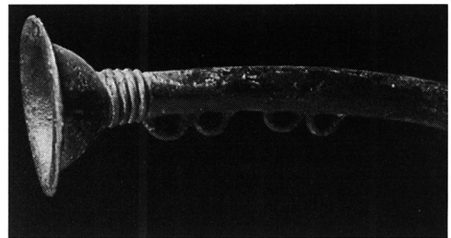
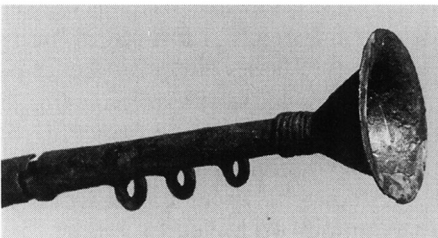
a

b

c

d

skelligt. På Ulvkærlurerne er øskenernes "øjeplan" vinkelret på lurernes længderetning, mens de på Revheim sidder i længderetningen (fig. 8 d).

I en gennemgang af dateringen af de forskellige lurer, giver H.C. Broholm Revheimlurerne følgende omtale (16): "Ogsaa de norske Revheimlurer er utvivlsomt Produkter af lokal Bronzekunst. De danske Lurer, hvorom de med deres ringe Størrelse nærmest minder, er Folvisdamlurerne; men Forskellen er alligevel næsten større end Ligheden, og de afviger i enhver Henseende saa meget fra de danske Lurer, at jeg føler mig overbevist om, at de ikke kan betragtes som indførte fra Danmark. For dateringen frembyder den sparsomme Ornamentik ingen sikre Hovedpunkter; men man fejler dog næppe ved at antage, at Revheimlurerne er udførte i Slutningen af femte eller Begyndelsen af sjette Periode." Ser vi først på dateringen, så kan det nævnes, at Oldeberg placerer Revheimlurerne i periode V (17). Ulvkærlurerne må derfor kunne dateres til periode V, evt. begyndelsen af periode VI (18).

Ellers må det nok konstateres, at fundet af Ulvkærlurerne har sat Broholms betragtninger i et andet lys. Revheimlurerne har nu nære paralleller i de vendssyselske Ulvkærlurer, som på deres side – efter min mening – også har ligheder med de øvrige danske samt svenske lurer. Om Revheimlurerne er støbt i Vendssyssel, Ulvkærlurerne støbt i Rogaland, de to lurpar støbt hver sit sted af samme bronzestøber, eller de ingen forbindelse har med hinanden, det vil fremtidige analyser forhåbentlig kunne hjælpe til at svare på. Her tænker jeg på grundige dimensionsmålinger af begge lurpar samt tekniske analyser af Revheimlurerne. Men uanset resultaterne heraf må man kunne sige, at lurerne er med til at bestyrke de nære forbindelser, der synes at have været mellem Nordjylland og Sydvestnorge i bronzealderen (19).

Ulvkærlurerne som kultinventar

Lurerne er blæseinstrumenter, hvis musikalske kvaliteter er grundigt analyseret og gjort rede for flere steder (20). Disse analyser skal ikke nærmere refereres her, da det ikke har været muligt at lave blæseforsøg med den hele lur 1 fra Ulvkær, og en sammenligning med de andre lurer derfor ikke mulig. Lurerne opfattes gerne som instrumenter i kultens tjeneste, og Henrik Thrane har for nylig i en artikel om guldsålene fra Mariesminde opregnet yngre bronzealders vigtigste kultinventar, nemlig guldsåle, lurer, skjolde, store økser og hjelmene fra Viksø – alle optrædende parvis (21).

Ud over den symbolske betydning af parvis fremtræden, genstandenes eksklusive karakter og for fleres vedkommende forekomst på helleristninger tages deres deponeringsmåde (depot/votivfund) også til indtægt for, at genstandene har haft en kultisk funktion, omend af forskellige grunde hos forskellige forfattere.

← Fig. 8. Sammenligning af detaljer på Ulvkærlurerne (til venstre) og Revheimlurerne (til højre). a: forside af prydblade, b: bagside af prydblade og øverste del af hovedrør, c: lås, d: mundstykke. Mål: a-b: ca. 1:3, c-d: ca. 2:3.

Comparison of details of the Ulvkær lurs (left) and the Revheim lurs (right). a: front of bell-disc: b: back of disk and nearest part of the bell tube, c: ferrule, d: mouthpiece. Scale: a-b ca. 1:3, c-d ca. 2:3.

Ser vi nærmere på lurernes deponeringsmåde, d.v.s. de oplysninger vi har om fundforholdene, så viser det sig, at alle (intakte) lurfund består af et lurpar, Brudevæltefundet dog af 3 par, og sjældent andre genstande. En af undtagelserne er det seneste svenske lurfund, fremkommet ved Fogdarp i Skåne 1972 (22). Af lurerne var kun nedlagt de to prydblader, men hertil var der forskelligt hesteudstyr, bl.a. to mulige mankestole, hver med to små plastiske menneskehoveder med tohornede hjelme, der anses for at have en kultisk funktion, jfr. Viksøhjelmene. Fogdarpfundet blev gjort på en mark, og herved adskiller det sig yderligere fra de øvrige lurfund, der alle er fra moser (23).

Kun i to tilfælde er der oplysninger om forholdene på findestedet. Det ene er Lommelevlurerne (24) fra Falster fundet 1846, hvor finderens oplysning var, at der i mosen var mange ben. I samme mose er også fundet to bronzesværd og et bronzeskjold. Det andet fund er også fra Falster, nemlig Radbjerglurerne (25) fundet i 1894. Botanikeren Georg Sarauw fra Nationalmuseet foretog en efterundersøgelse af fundstedet, hvor der foruden lurparret også fandtes lerkarskår og "flintsager", der ifølge Broholm hidrører fra bronzealderen, samt en mængde dyre- og enkelte menneskeknogler. Sarauw konstaterede, at lurerne var blevet lagt ud på tør moseoverflade og senere overgroet.

Sarauws resultater har præget senere opfattelser af lurfundsteder generelt på såvel skrift som rekonstruktionstegning. Ser vi nu på forholdene i Ulvkær, så svarer de fint til dem i Lommelev og Radbjerg. Ulvkærlurerne har været lagt ud på den (formodentlig) tørre overflade af en lysåben Elle-skovmose, og på stedet fandtes også lerkarskår, dyreknogler og et flintafslag. Lerkarskår, knogler og flint er ingen af de tre steder bevist at have været nedlagt samtidig med lurerne, omend sandsynligheden i det mindste er stor i Radbjerg. Men de viser til gengæld, at der har været tale om kultpladser, hvor der ofredes lerkar (med mad i?), dyr og mennesker (?) samt flint.

Som antydning, er der flere opfattelser af, hvorfor lurerne blev lagt ud på overfladerne af de hellige moser. Broholm mener, at de som kultgenstande ikke kunne genbruges til andre formål: "De maa betragtes som forældede Kultgenstande, der netop paa Grund af den Hellighed, som omgav dem, ikke maatte profaneres" (26). Cajsa Lund citerer Peter Holmes for i en upubliceret afhandling at diskutere muligheden af, at lurerne har været "gemt", når de ikke var i brug, fordi de på grund af deres hellighed ikke måtte ses af personer, der ikke var blevet indviet i ritualerne (27). Holmes giver i en senere artikel udtryk for, at lurer kan være udlagt af bronzestøberne for at opnå den rette patina, og så af forskellige årsager ikke afhentet (28). Endelig foreslår Henrik Thrane, at en forklaring "kunne være, at man nedlagde lurer, skjolde og guldsåle i moser og i jorden på helligstederne, fordi man mente, at sådanne ofringer gav bedre resultat end de egentlige kulthandlinger. I så fald har samfundene åbenbart været i nød ved de lejligheder, hvor disse fund kom i jorden. Der må have skullet kraftige, tungtvejende argumenter til før man for evigt skilte sig af med så kostbare sager som de nævnte" (29). Jeg har i tidligere publikationer af Ulvkærlurerne givet udtryk for samme tolkning som Broholm, men må da indrømme, at Thranes forklaring lyder besnærende. Men begge muligheder kan vel tænkes.

Endelig er der spørgsmålet om lurernes fundsteder, der ifølge såvel Broholm som Thrane må betragtes som hellige steder, og deres forhold til bebyggelsen i

ynge bronzealder. Også dette spørgsmål har Thrane undersøgt, og er kommet til det resultat, at der ikke er nogen forbindelse mellem nedlægningsstederne og bebyggelsen, evt. med Boeslunde på Sjælland som undtagelse. Der har været en vis afstand mellem boplads og kultplads, hvor kultinventaret blev nedlagt. Denne har så muligvis ikke ligget så fjernt fra de steder, hvor kultinventaret blev brugt ved kulthandlingerne (30). Også i denne henseende falder Ulvkær ind i mønstret. Af de få yngre bronzealderfund, der kendes fra Hirtshals kommune, befinder de nærmeste sig et par kilometer fra lurernes fundsted (31).

Til afslutning skal fremkomsten af Ulvkærlurerne kort kommenteres. Som det er fremgået, er størsteparten af lurfundene gjort i forrige århundrede. Ifølge en analyse foretaget af Kristian Kristiansen er det samme også tilfældet med de øvrige depotfund fra yngre bronzealder (per. IV-V). Kristiansen kommer til den konklusion, at de tørvelag, der rummer bronzealderfund, for størstedelen er bortgravet, og at der derfor ikke vil kunne ventes ret mange flere depotfund (32). Dette stemmer fint overens med Ulvkærfundet, idet dette blev gjort i en mose dækket af et tykt lag flyvesand og dermed unddraget tørvegravning eller kultivering. Dette rådede vor tids store arealbehov og kraftige maskiner imidlertid bod på. Desværre var disse faktorer samtidig skyld i, at vor tids arkæologiske udgravningsmetoder ikke kunne tages i brug.

NOTER

- 1) Ulvkær, Horne sogn, sb.nr. 58, Vennebjerg herred, (gl.) Hjørring amt. VHM sag nr. 130/1988. VHM inv.nr. 1990/117-121. Lurparret (VHM inv.nr. 1990/117-118), der er danefte og af Rigsantikvaren deponeret på Vendsyssel historiske Museum, er på Nationalmuseet indført som inv.nr. B 17481-17482. For populære artikler om Ulvkærlurerne med udførlig fundhistorie og sagsforløb i øvrigt, se Lysdahl 1988, 1989 a og b, 1991.
- 2) Ca. ½ km VNV for lurernes fundsted er der en lille mose, som på kortene fra Kort- og Matrikelstyrelsen kaldes "Ulvskær". Imidlertid har det lokale navn i lange tider været Ulvkær. Dette navn anvendes som betegnelse ikke blot for den lille mose, men også for området øst herfor. En skole, der ligger ca. 1 km øst for den lille "Ulvskær" mose, hedder således Ulvkærskolen. Dette er baggrunden for, at vi på Vendsyssel historiske Museum har døbt lurerne "Ulvkærlurerne".
- 3) Geoteknisk rapport udarbejdet af Geodan, Aalborg afd., dateret 1987.04.10. Geodan takkes hermed for at have stillet ikke blot et eksemplar af denne rapport til rådighed for Vendsyssel historiske Museum, men også andre geotekniske rapporter fra Ulvkærområdet.
- 4) Jessen 1899.
- 5) Forekomsten af tørv er udarbejdet på grundlag af de geologiske karteringer (Jessen 1899), mosesignaturer på samtlige udgaver af målebordsblade og 4-cm kort samt, og ikke mindst, de geotekniske borer i området foretaget af Geodan.
- 6) Broholm 1965 s. 12: "Den Lur, hvis Hovedrør, naar Blæseren holder den i Stilling, ligger til højre, betegnes som højresvungen, Modstykket som venstresvungen."
- 7) Knoglebestemmelserne er venligst foretaget af Knud Rosenlund, Zoologisk Museum, under et kortvarigt besøg jeg aflagde på Zoologisk Museum i efteråret 1988 medbringende knoglerne.
- 8) Broholm 1965 samt Larsson 1975. Opsummeret af Lund 1987 Table I. Kortet, fig. 6, i nærværende artikel er nyttegnet, da der har vist sig at være enkelte geografiske unojagtigheder på de af Broholm udarbejdede udbredelseskort.
- 9) Der er dog ikke enighed om antallet af danske lurer. I sin seneste oversigt har Broholm (1965) 34 nummererede lurer samt en unummereret dansk lur på British Museum. Dette giver, incl. Ulvkærlurerne, i alt 37 lurer. I nævnte værk opfatter Broholm lurfragmenterne fra Høng og Hallenslev som én lur fra én lokalitet, jfr. Broholm 1962. Jensen (1972 s. 217 og 1983 fig. 14) opfatter derimod Høng og Hallenslev som to forskellige lokaliteter. Af udbredelseskortet, fig. 6, i en artikel om guldsålene fra Mariemindet fremgår, at Thrane (1989) også opfatter Høng og Hallenslev som én lokalitet. Den hos Broholm 1965 bebudede publikation af en formodet ægte, tredje lur fra Blidstrup opbevaret på museet i St. Germain en Laye, synes ikke at være udkommet.

- 10) Broholm 1965 nr. 28-29. Folrisdamlurerne er i den ældre lurlitteratur altid omtalt som Folvisdamlurerne på grund af en skrive/læse fejl for Folrisdam. Navnet Folrisdam anvendes af Lund 1987 og Holmes 1987.
- 11) Lurerne er en grundigt publiceret genstandsgruppe: Hammerich 1893, Oldeberg 1947, Broholm et al. 1949, Broholm 1946, 1949, 1952, 1953, 1958, 1962, 1965, Larsson 1975, Holmes 1987. For Broholms publikationers vedkommende er der desværre den ulempe, at eksakte mål (bortset fra prytpladediametre) og målestoksangivelser kun findes i begrænset omfang. Målestoksangivelser således kun ved illustrationer i Danmarks Bronzealder (Broholm 1946 og 1949) og Danske Oldsager (Broholm 1953), hvilket har bragt udenlandske forskere i vanskelighed, Lund 1987 s. 14 og Moberg 1987 s. 148. God hjælp om eksakte mål for nogle lurers vedkommende kan hentes hos Hammerich 1893.
- 12) Lysdahl 1989 (a) tegning på s. 6. Udarbejdet på grundlag af Broholms dateringsforslag (1965 s. 84).
- 13) En sammenstilling af de relative lurdateringer hos Oldeberg 1947 og Broholm 1965 findes hos Lund 1987 Table II.
- 14) Holmes 1987. Peter Holmes besøgte Vendsyssel historiske Museum i foråret 1990, hvor han foretog preliminære opmålinger af lurerne.
- 15) Oldeberg 1947 s. 37-38 og 66, Fig. 20-22. Broholm et al. 1949 nr. 31-32, Plate 21-23. Broholm 1965 nr. 35-36. De citerede eksakte mål stammer fra Oldeberg 1947. Efter at manuskriptet var afsluttet har jeg den 26/9 1991 haft mulighed for at se Revheimlurerne og røntgenfotografier af disse på Arkeologisk Museum i Stavanger, hvilket har resulteret i en omskrivning og udvidelse af dette afsnit samt tilføjelse af fig. 8. Personalet på Arkeologisk Museum takkes for stor hjælp under mit besøg.
- 16) Broholm 1965 s. 83-84.
- 17) Oldeberg s. 18 + 66.
- 18) Med hensyn til datering vil jeg ikke undlade at citere følgende af Holmes (1987 s. 123): "Many questions remain to be answered about the relative chronology of the lurs,....". "A lur is an immensely complex synthesis of elements, each of which may tell a story which conflicts with that of its sister elements."
- 19) Johansen 1986 og Løken 1989, der har henvisninger til ældre litteratur.
- 20) Broholm 1965 har en kort oversigt med henvisninger til ældre litteratur.
- 21) Thrane 1989 s. 22 og fig. 6.
- 22) Larsson 1975.
- 23) Broholm 1965 s. 108.
- 24) Broholm 1965 nr. 13-14.
- 25) Broholm 1965 nr. 15-16.
- 26) Broholm 1965 s. 122.
- 27) Lund 1987 s. 25.
- 28) Holmes 1987 s. 122.
- 29) Thrane 1989 s. 22.
- 30) Thrane 1989 s. 22-27.
- 31) Lysdahl 1985 s. 20.
- 32) Kristiansen 1976 s. 148.

LITTERATUR

- H.C. Broholm: Danmarks Bronzealder. III. 1946 og IV. 1949.
H.C. Broholm: Danske Oldsager. III. 1952 og IV. 1953.
H.C. Broholm: Bronzelurerne i Nationalmuseet. 1958.
H.C. Broholm: Et lurfund fra Hallenslev Mose, Vestsjælland. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1961. 1962.
H.C. Broholm: Lurfundene fra Bronzealderen. 1965.
H.C. Broholm, W.P. Larsen & G. Skjerne: The Lures of the Bronze Age. 1949.
Angul Hammerich: Studier over Bronzelurerne i Nationalmuseet i Kjøbenhavn. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1893.
Peter Holmes: The Scandinavian bronze lurs. Second Conference...1987.
Jørgen Jensen: Lur. I: Mogens Rud (red.): Arkæologisk ABC. 1972.
Jørgen Jensen: Et rigdomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1981. 1983.
A. Jessen: Beskrivelse til Geologisk Kort over Danmark. Kortbladene Skagen, Hirshals, Frederikshavn, Hjøring og Løkken. 1899.
Øystein Johansen: Tidlig metallkultur i Agder. 1986.
Kristian Kristiansen: En kildekritisk analyse af depotfund fra Danmarks yngre bronzealder (periode IV-V). Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1974. 1976.
Lars Larsson : The Fogdarp Find. A Hoard from the Late Bronze Age. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1973-1974. 1975.
Cajsa S. Lund: The "phenomenal" bronze lurs: Data, problems, critical discussion. Second Conference...1987.

- Per Lysdahl: Oldtiden i Hirtshals kommune. En kortfattet oversigt. Årbog / Lokallhistorisk Selskab for Hirtshals Kommune 1985.
- Per Lysdahl: Ulvkær-lurerne. En første præsentation. Årbog / Lokallhistorisk Selskab for Hirtshals Kommune 1988.
- Per Lysdahl: Fanfare. Skalk 1989: 4. (a)
- Per Lysdahl: Ulvkær-lurerne – et år efter. Årbog / Lokallhistorisk Selskab for Hirtshals Kommune 1989. (b)
- Per Lysdahl: Ulvkær-lurerne – det første lurpar fra Vendsyssel. Vendsyssel nu og da 1989-1990. 1991.
- Trond Løken: Rogalands bronsesalderboplasser – sett i lys av områdets kulturelle kontakter. I: Jens Poulsen (red.): Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 1989.
- Carl-Axel Moberg: "Lurs" – South-West Baltic bronze horns – and sound tools: Find contexts. Second Conference...1987.
- A. Oldeberg: A Contribution to the History of the Scandinavian Bronze Lur in the Bronze and Iron Age. Acta Archaeologica XVIII, 1947.
- Henrik Thrane: De 11 guldsåle fra Mariessminde – vidnesbyrd om en bronsesalderhelligdom? Fynske Minder 1989.

Forkortelse

Second Conference...1987: Second Conference of the ICTM Study Group on Music Archaeology. Volume II. The Bronze Lurs. (= Publications issued by the Royal Swedish Academy of Music No. 53. 1986) 1987.

SUMMARY

The pair of lurs from Ulvkær, north Jutland

The discovery and its archaeological interpretation

In the summer of 1988 three fragments of a lur were found in a heap of peat that had been unloaded in Tornby in the north-western part of Vendsyssel (1). The peat came from a building plot in Hirtshals (2), but direct investigation was not possible as the plot had been covered with sand (fig. 1). With the finder's help (fig. 2) Vendsyssel Historiske Museum then searched the dump in Tornby with a metal detector. All the parts of a complete lur were found, lur 1, and parts of a second lur, lur 2 (ML figs. 1-4). The lurs went to the National Museum as treasure trove, and in 1989, after conservation and restoration, were deposited in Vendsyssel Historical Museum.

The site

The lurs had been dug out with a mechanical excavator during the replacement of about 2400 m³ of earth at a building plot in Ulvkær on the edge of the town of Hirtshals (fig. 3). Geotechnical borings (3) had here revealed a layer of aeolian sand, underlain by peat resting on sand. Various methods of study, including pollen analysis (see Bent Aaby's contribution below) showed that the lurs had lain near the top of the peat and had originally been placed on the surface of an open alder swamp. The

water table had been high, but only occasionally reached the surface to form pools.

Fig. 4 is a map of a 2.5 x 1.5 km area around the place where the lurs were found, showing contours and areas with peat (5). The lurs were found near the southern edge of the eastern peaty area, not far from dry land.

Description of the finds

There were found all the parts of lur 1, fig. 5, and JNS fig. 4), and most of lur 2 (ML fig. 9). A detailed description is given by Marianne Lundbæk, a technical examination by Birthe Gottlieb, and an account of the restoration by John Nørlem Sørensen. Here we will add some remarks on the curve of the lurs, exemplified by lur 1 (fig. 5).

The lurs are curved in two planes at right angles to one another, the planes of the mouth tube and the plane of the bell tube, though the latter begins to bend to one side away from its main plane near the lock which joins the two tubes. It is the direction of this slight bend that decides whether the main tube will be to the right or left of the mouth-piece when the lur is being blown. Lur 1 bends to the right here and lur 2 to the left (6). Thus the lurs must be a pair.

As well as the lurs there was found pottery, mainly of Bronze Age type, some bones of sheep, dog and cattle (7), and a flint flake in the dump. The relationship between these different finds, if any, is unknown.

The Ulvkær lurs compared with other lurs

We know of 60 lurs (8): 37 come from Denmark (9), 13 from southern Sweden, 5 from northern Germany, 4 from southern Norway, and 1 from Latvia. The lurs are from 35 precisely localized and 2 unlocalized sites (fig. 6). They usually occur in pairs. Altogether 21 pairs are known. The Ulvkær lurs are the first pair found in Denmark since 1894.

The lurs vary in size, shape, decoration and technology (11). Based on these a developmental sequence can be proposed (12). The earliest lurs are dated to the end of the Early Bronze Age, period III, and the remainder, and vast majority, to the Late Bronze Age, periods IV-V/VI (13).

The Ulvkær lurs most resemble the youngest lurs. However their bore has not been measured in the same way as done by Holmes (14). The greatest resemblance is between the Ulvkær lurs and a pair of lurs from Revheim in SW Norway, fig. 7 (15). These two pairs are among the smallest, and are almost the same size, while their bell-discs bear a simple decoration consisting only of a raised rim around the circumference and bosses, of which there are five on the Ulvkær and seven on the Revheim lurs (fig. 8a). There are also similarities in the form of the mouth-piece (fig. 8d) and lock (fig. 8c). Further differences are the three loops on the back of the disc of the Revheim lurs where there are none on the Ulvkær lurs (fig. 8b).

Broholm, who assigned the Revheim lurs to the end of period V or the beginning of period VI, thought they differed considerably from the Danish lurs known at that time (16). As far as dating is concerned, Oldeberg places the Revheim lurs in period V (17). We may therefore take it that the Ulvkær lurs can be dated to period V or perhaps the beginning of period VI (18).

It can be hoped that future studies will tell us more about the finer differences between the Revheim and Ulvkær lurs, but whatever the result, it can in all events be said that the lurs add to the impression of close connections between northern Jutland and SW Norway in the Bronze Age (19).

The Ulvkær lurs as cult objects

The lurs are wind instruments (20) and together with shields, oversized axes, the gold bowls and the Vikso helmets, all of which occur in pairs (21), are usually regarded as cult requisites. As well as the symbolical significance of occurrence in pairs and the rare character of the objects themselves, the method of deposition is seen as evidence that they had a cultic function.

A closer examination of the circumstances shows that all (intact) discoveries were pairs of lurs (the Brudevælte find however was of three pairs) and were only rarely associated with other objects. One of the exceptions is the newest Swedish find, the hoard from Fogdarp in Scania (22). Of the lurs only the two decorated discs were deposited, but there were items of horse gear. The Fogdarp hoard was found in a field, which distinguishes it further from the other discoveries, which were all from bogs (23).

In two cases closer details are available about conditions at the place of discovery, namely at Lommelev (24) and at Radbjerg (25). At both sites animal bones were found, and at Radbjerg also human bones as well as sherds and flint from the Bronze Age. At Radbjerg it was also established that the lurs had been laid out on a dry bog surface and later been grown over. The conditions at Ulvkær were similar to those at Lommelev and Radbjerg. The lurs had been laid out on the dry surface of an open alder swamp, and pottery, animal bones, and a flint flake was found as well. There is no evidence at any of the sites that the pottery, bones, and flint had been deposited simultaneously with the lurs, although this is very likely at Radbjerg. However they do show that the sites had a cultic character and that pottery (containing food offerings), animals, and perhaps human beings were sacrificed at them.

There are various opinions as to why the lurs were laid on the surface of sacral bogs. It can be that as cult objects it was forbidden to use them for other purposes (26); or that they were hidden away when not in use because too sacred to be seen by people who had not been initiated into the rituals (27); or that they were put there by the bronze founders to acquire the proper patina (28); or that cultic equipment from the sanctuaries may have been deposited because it was thought that sacrifices like this gave better results than rituals did (29).

According to Thrane it was some distance from the settlements to the cult sites where the

ritual gear was deposited. This need not, however, have been so far from where it was used and the rituals took place (30). Also in this respect Ulvkær fits into the picture, as the nearest find from the Late Bronze Age is a couple of kilometers from where the lurs had been laid (31).

Most of the lurs were found in the last century. According to Kristiansen this is true also

of other hoards from the Late Bronze Age (periods IV-V). In his opinion the peat layers that contained the Bronze Age finds are now largely dug away, so that future discoveries of hoards will be few (32). This agrees well with what was found at Ulvkær, for the lurs were found in a bog sealed by a thick layer of blown sand and thereby spared from peat cutting and cultivation.

Per Lysdahl

Vendsyssel historiske Museum, Hjørring

Oversættelse: David Liversage

Foto: Per Lysdahl (1-2), Ole Brønden (5, 8a-d til venstre), Terje Tveit (8a-d til højre)